

VU Research Portal

Jan Zoet, Amsterdammer 1609-1674

Cordes, R.

2008

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Cordes, R. (2008). *Jan Zoet, Amsterdammer 1609-1674: Leven en werk van een kleurrijk schrijver*. [, Vrije Universiteit Amsterdam].

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Samenvatting

I Leven van Jan Zoet

De geboortedatum van Jan Zoet is lang onbekend gebleven. Hij blijkt echter op 8 september 1609 als Jan Soet in Amsterdam gedoopt te zijn in de gereformeerde kerk. Zijn naam wordt tot ver in de veertiger jaren als Soet gespeld; later wordt dit Zoet. Het grootste deel van zijn leven zal hij in Amsterdam doorbrengen, een geringer deel in Den Haag waar hij in 1636 te vinden is. Hij schrijft er zijn *Meyspel. Uit-beeldende de winning ende wederwinnige van de Schenckenschans*, waarvan helaas geen exemplaar is teruggevonden. Zoet ondergaat invloed van Huygens, Cats en Van de Venne, die zich met name manifesteert in zijn grotere gedichten, zoals de *Hedensdaaghsche Mantel-eer* (1636) en *Bachus-hoogh-tijt* (1638) die in Amsterdam uitgegeven worden. Voor deze satirische gedichten vindt hij de stof vooral in de lagere sociale milieus. Handel en wandel van hoeren en dronkelappen neemt hij op de korrel en hij betreurt het teloorgaan van essentiële deugden. Die aandacht is eveneens te vinden in zijn met humor – waaronder fecalische grappen – gekruide spotverzen op de tulpomanie.

In deze tijd werkt hij voor het eerst samen met een graveur om een rijmprent te vervaardigen. Hij zal er regelmatig zijn medewerking aan verlenen. Dit type werk is, ook als er geen jaartal op staat, over het algemeen goed te dateren aan de hand van de beschreven gebeurtenis, maar voor andere gedichten van Zoet levert dat problemen op. Vele zijn alleen bekend uit de *Digt-kunstige Werkken* waaraan een chronologische opbouw ontbreekt. Voor de meeste heb ik de datering aannemelijk kunnen maken.

In de periode 1636-1637 blijkt Zoet zich te bewegen in een kring dichters rondom de uitgever Hartgers die het lange tijd zo populaire *Amsteldams Minne-beekje* uitgeeft. In enkele van Zoets vele bijdragen wordt gezinspeeld op Machteltje Claes, die later zijn echtgenote zal worden. Pastorale thematiek overheerst in dit bundeltje. Dat is ook het geval in zijn eerste blijspel, *Clorinde en Dambise*, dat overigens pas enkele jaren later wordt opgevoerd (1640). Tegen deze arcadische sfeertekening steken vooral *Jochem-Jool*, een klucht uit 1637, en de cryptische ‘chronique scandaleuse’ *Grove Roffel* af door hun overdaad aan erotisch taalgebruik. Zijn kluchten heb-

ben, ondanks de populaire pekelharingfiguur als hoofdpersoon, de schouwburg niet gehaald. Jan Vos verweet hem plagiaat te hebben gepleegd. Zoet is er vanaf 1640 wel als acteur te vinden. Een volgend werkje dat de spot drijft met Amsterdamse prominenten, de *Amsterdamsche Waersegger* (1640), heeft de aandacht van justitie op hem gevestigd. Zoet wordt opgepakt, maar onder belofte van beterschap vrijgelaten. Hij rehabiliteert zich met een deftige embleembundel *Maagden-baak* waarin invloeden van Cats duidelijk aanwijsbaar zijn. Hij schrijft nog twee toneelstukken die beide wel worden opgevoerd, *Olimpia* (1640) en *Thimoklea* (1641). In deze periode hekelt hij maatschappelijke misstanden. Interessant is dat hij Vondels visie op de beurs bekritiseert. Naast zijn aandacht voor politieke gebeurtenissen, waarbij hij huwelijken in het Huis van Oranje bezingt, neemt Zoets belangstelling voor de religie sterk toe. In 1643 spreekt hij zelfs over een bekering en zijn grote waardering voor de doopsgezinde leraar Joost Hendricksz is daarbij tekenend. Hoewel zich in Zoets netwerk verschillende dopers bevonden, zoals drukkers en een graveur, is hij geen lidmaat geworden van kerkgenootschap. Hij volgt het spoor van David Joris en is er van overtuigd dat het Duizendjarig Rijk van Christus binnen niet al te lange tijd werkelijkheid wordt, waarin hij een zekere rol zal spelen. Overtuigd van zijn nieuwe geloof bekritiseert hij de *Heilige Dagen* van Huygens. Zoets nieuwe opvattingen vinden slechts gehoor onder een kleine groep geestverwanten.

Ondertussen verdient Zoet zijn brood met eenvoudig drukkerswerk, het bewerken en vertalen van boeken, zoals de *Wintersche Avonden* (1649) van Viverius en het vervaardigen van lof- en hekeldichten op personen en gebeurtenissen. De meeste zijn vanaf 1647 in een zo eenvoudig mogelijke, puristische taal geschreven, om het Nederlands geschikt te maken als voertaal in het komend Rijk Christi.

De aanslag op Amsterdam in 1650 door Willem II heeft Zoet in de problemen gebracht. Zijn bedekte aanval in 't *Hollandts Rommelzootje* (1650) op de Amsterdamse burgemeesters Bicker heeft hij niet kunnen herstellen met zijn vleierende *Palm-Kroon voor de Heeren Andries en Cornelis Bikker* (1650). Nadat Zoet in Den Haag nog de dood van de jonggestorven Willem II betreurd heeft en de lof gezongen van de pasgeboren Willem (III), die hij een grootse toekomst voorspelt als stadhouder en Verlosser in de eindtijd, wordt hij terug in Amsterdam door justitie opgepakt en begin 1651 voor zes jaar verbannen.

De ballingschap brengt Zoet voor het grootste deel toch heimelijk in Amsterdam door, waar hij zijn oude stiel echter niet meer kan uitoefenen. Hij ontpopt zich als koopman en maakt enkele reizen langs de Rijn. Weer in Amsterdam blijkt hij het vervaardigen van hekeldichten niet verleerd te hebben. Een onbekende uitgever en graveur durven het weer aan met Zoet samen te werken en in twee grote rijmprenten wordt de Engelse agressie onder Cromwell veroordeeld. Zoets levensomstandigheden zijn in deze tijd niet al te rooskleurig. Uit een hekeldicht van Bara uit 1656 blijkt hij als plakkaris door Amsterdam te trekken en op een armzalige kamer aan de Kolk te wonen. Zijn gedicht 'Kristelikke Kruisweg' weerspiegelt een moeilijke fase in zijn leven.

Tegen het einde van zijn ballingschap bevindt hij zich weer in Den Haag in betere omstandigheden. Westerbaen heeft hem op 'Ockenburg' uitgenodigd en aan het hof mag hij zijn grote lofdicht op de jarige Willem voordragen. In Amsterdam teruggekomen verruilt hij de tabakshandel voor de wijnkoperij en wordt tapper in de Haarlemmerstraat, op de hoek van de Baenbrugsteeg. Daar hangt dan voor de komende jaren 'De Rust' of 'De Zoete Rust' uit.

Zijn bemoeienissen met godsdienstige zaken nemen weer toe. Hij publiceert in 1657 zijn befaamde kritiek op diverse kerkgenootschappen 't *Groote Visch-net* en neemt deel aan verschillende collegiantische bijeenkomsten. Ook belangrijke politieke gebeurtenissen in binnen- en buitenland kunnen op zijn kritische aandacht rekenen. Hij spoort Vondel aan om de zelfgenoegzaamheid van de Haagse machthebbers en hun desinteresse voor de veiligheid van de burgers te hekelen. Uit de Duitse gemeenschap in Amsterdam ontvangt hij ondertussen een werkje dat hij vertaalt als *De Adellikke Huisvader* (1658). Zijn grote liefde voor het Huis van Oranje zorgt ervoor dat Zoet met diverse lofzangen belangrijke evenementen in het leven van de jonge Willem bezingt. Diens intrede in Leiden in 1659 om daar te gaan studeren, wordt door Zoet, in samenwerking met Van de Venne, met het aanbieden van een rijmprint gevierd. In diezelfde tijd wordt de Vrede van de Pyreneeën gesloten, een in Zoets ogen zo belangrijke overeenkomst tussen Spanje en Frankrijk, dat hij er een zinnespel aan wijdt, *Hel en Heemel*. Tegen het einde van dit jaar bevindt Zoet zich in Den Haag in het toneelgezelschap van Van Fornenberg, dat het zinnespel opvoert, verrijkt met door de dichter zelf eraan toegevoegde balletten, onder de naam *Getemde Mars* (1660). De politiek inspireert Zoet nogmaals tot het schrijven van toneelwerk. Voor de nog in Nederland vertoevende Engelse monarch Karel II schrijft hij een aantal *Vertoningen* (1660) die in een jaarcyclus de wederzijdse hulp tussen Engeland en Nederland moeten symboliseren. Terug in Amsterdam volgt Zoet nauwgezet het reilen en zeilen van de doopsgezinde gemeenten, waarbij hij volgens zijn *Kristelikke Kruispoort* (1661) zichzelf in een ernstig conflict, de 'Lammerenkrijgh', plaatst aan de zijde van Galenus Abrahamsz.

Belangrijk is het oprichten in zijn herberg van een soort rederijderskamer, de 'Parnassus aan 't Y'. Een zeer gemengd gezelschap van veelal doperse signatuur is daar gedurende enkele jaren te vinden om ethisch religieuze antwoorden te formuleren op de vele vragen van Jan Zoet. De vragen en antwoorden worden, voorzien van zijn commentaar, gepubliceerd in 1663. Onenigheden komen in dat roerige gezelschap vaak voor, zoals blijkt uit de polemieken tussen Zoet en zijn voormalige vriend Steendam over polygamie in de bijbel.

In 1663 treedt Zoet in het huwelijk met de 28 jaar jongere Annetje Conings van Nahuys, met wie hij een niet al te gelukkige tijd tegemoet gaat. In de periode 1665-1666 formuleert Zoet zijn eigen opvattingen over een eenvoudig, deugdzam leven in zijn antwoorden op vragen van de Haarlemse rederijderskamer 'De Witte Angieren'. De navoring van Christus is volgens hem essentieel en Coornherts *Zedekunst* wordt spiritualistisch geïnterpreteerd. Om nog meer te begrijpen van de

grootheid van Gods schepping bezoekt hij een tijd lang de ‘Konstschoole’ voor stuurlieden van Klaas Gietermaker.

Het veranderende politieke klimaat ontgaat Zoet niet. Zowel het gevaar dat uit Engeland dreigt, als het in de verdediging gedrongen Huis van Oranje en de staatsgezinde politiek ontlokken Zoet poëtisch commentaar. De politieke ambities van Karel II veroordeelt hij in felle bewoordingen en enige trots op ‘Chatham’ is in zijn rijmprint *’t Gezeegende Staatschip der Vrye Vereenigde Neederlanden* wel te lezen, maar in zijn gedichten op de Vrede van Breda in 1667 laat Zoet zich weer geheel van zijn irenische zijde zien. De wezenlijke oorzaak van de oorlog ligt volgens hem in de zondigheid van de mens. Hij ontwerpt voor deze vrede zelfs een penning die later wordt vernietigd wegens de kritiek van Engelse zijde op de afbeelding.

De viering in 1668 van Willems achttiende verjaardag luistert Zoet op met een gedicht dat hij aan het hof mag voordragen. In de komende jaren verschijnt van hem alleen kleiner werk, zoals een mild spottend gedicht over de charlatan Francisco Joseph Borri. In 1670 bevindt Zoet zich weer in Den Haag en verzendt daar een brief aan Johan de Witt, waarin hij een andere wijze van belasting heffen voorstelt. In 1672 verschijnt Willem III om financiële redenen in Amsterdam, waar Zoet hem opnieuw op barokke wijze onthaalt, maar zijn verheerlijking mist steeds meer werkelijkheidszin. Op de deur van Zoets herberg is in 1672 een voorspellende rijmprint te lezen over de ondergang van de gebroeders De Witt. Als de gruwelijke moord op hen daadwerkelijk heeft plaatsgevonden, verschijnt van Zoets hand een rijmprint, waarin hij hun ondergang niet veroordeelt noch toejuicht, maar irenisch beschouwt als een zinnebeeld waaruit men lering kan trekken.

Als men een criticus van hem mag geloven, slijt Zoet zijn leven drinkend en rokend en verkondigt hij nog steeds ‘ketterse’ denkbeelden, terwijl zijn huisvrouw de kas beheert. Nog eenmaal verschijnt er van hem een rijmprint. Daarop drijft hij de spot met de inheligheid van advocaten. Op 11 januari 1674 overlijdt Jan Zoet op bijna 65-jarige leeftijd. Op 16 januari wordt hij door veertien dragers overgebracht naar zijn laatste rustplaats, het Karthuizerkerkhof.

2 Jan Zoet en het toneel

Het toneel heeft een belangrijke rol in het leven van Zoet gespeeld. Niet alleen schreef hij diverse soorten toneelstukken, maar ook is hij enkele jaren op de Amsterdamse Schouwburg als toneelspeler actief geweest. Zijn vorming op dramatisch terrein heeft plaatsgevonden in de Haagse rederijwereld, waar zijn eerste stuk, het helaas niet teruggevonden *Meyspel*, werd opgevoerd. Het zette tevens de toon voor Zoets politieke belangstelling. In dezelfde periode rond 1636 heeft hij onder invloed van Cats’ *Rhodope* zijn *Tragoedie van den Onluckighen Gnemon* geconcipeerd, een drama waarvan alleen de titel bekend is en dat waarschijnlijk handelt over de ondergang van een verliefde dichter. Terug in Amsterdam raakt hij thuis in

het wereldje van acteurs en toneelschrijvers. In de twee kluchten die hij dan schrijft, *Tweede Deel van Drooge Goosen* en *Jochem-Jool ofte Jalourschen-Pekelharing*, respectievelijk in 1636 en 1637, zijn duidelijk de toen vigerende denkbeelden over dit genre terug te vinden. Bij beide stukken ontbreekt het in zoverre aan originaliteit, dat het eerste een vervolg is op een klucht van Krul en het tweede een bewerking van een Duits toneelstukje. Onderling komen de kluchten overeen in het gebruik van een spreuk op de titelpagina, een verdediging van de hoofdpersoon, zang en de duidelijke aanwezigheid van bedrog en vooral van zelfbedrog. De hoofdpersonen zijn beiden varianten van de bekende pekelharingfiguur, de eerste vooral qua uiterlijk, de tweede meer om zijn handelwijze. Het taalgebruik verradt invloed van Bredero's kluchten, maar in het hanteren van seksuele metaforiek in *Jochem-Jool* is Zoet explicieter dan deze voorganger.

Deze kluchten worden niet opgevoerd, maar met blij- en treurspelen blijkt Zoet gelukkiger te zijn. Zijn als nieuwjaarsgift voor de Schouwbουργegenten bedoelde *Clorinde en Dambise*, *Bly-Eynd-Spel* (1638) moest wel twee jaar op opvoering wachten, eerst verdrongen door Vondels *Gijsbrecht* en vervolgens door andere stukken met nationaal historische stof. Zoets pastorale spel verradt duidelijk invloeden van Kruls toneelwerk. In de opdracht pleit Zoet voor een grotendeels monotopisch toneel. Daardoor kan de aandacht van de toeschouwers geheel op de dialogen en handelingen worden gefixeerd. Zoet voegt ook de toen algemeen bekende minderemanstoneeltjes in, kleine tussenspelen met boertig commentaar op handelingen in het blijspel. De thematiek wordt zowel bepaald door de tegenstelling tussen het weelderige hofleven, de eenvoud en deugdzaamheid op het platteland, als de onwaardige houding van een prins die zich aan zijn hartstochten overgeeft.

Binnen enkele maanden wordt een treurspel van Zoet opgevoerd, *Olimpia*, een toneelbewerking van een Franse novelle, waarin de kracht van ongebonden hartstochten nu leidt tot de ondergang der hoofdpersonen. De woorden van de dichter leggen het af tegen de macht van het zwaard. Zoet heeft evenals in zijn vorige toneelstuk zoveel mogelijk de eenheid van tijd en plaats gerealiseerd, maar nu het gebruik van monologen verworpen, omdat deze niet functioneren op een vol toneel.

De wraaktragedie *Thimoklea*, die net als *Olimpia* een vrouwelijke hoofdrol kent, is opgedragen aan P.C. Hooft. Dit stuk uit 1641, waarin het verhaal van de verkrachte Thimoklea uit de *Historie van 't leven en daden van Alexander de Groote* wordt gedramatiseerd, vertoont duidelijke overeenkomsten met Jan Vos' succesvolle spektakelstuk *Aran en Titus*, dat ruim een maand eerder in première was gegaan. De hartstochten laaien hoog op en de hoofdpersonen gaan op een vreselijke manier ten onder. De in vroegere stukken gehandhaafde toneelwetten zijn nu ondergeschikt gemaakt aan het vermaken van het publiek, dat tot slot een vertoning met gruwelijkheden te zien krijgt. Met deze toevoeging uit het rederijkerstoneel en zijn lonken naar Vos is Zoet gebogen voor de wensen van het publiek.

Nadat hij na 1642 de Schouwburg voorlopig vaarwel heeft gezegd, volgt er pas in 1647 weer een toneelstuk van hem, het potsspel *Zabynaja*. In deze kruising tussen

klucht en blijspel van onbekende Spaanse herkomst laat Zoet zien hoe in een koopmansmilieu met slimheid en geld degelijke mensen om de tuin geleid kunnen worden. Aan het verhaal dat op het Amsterdamse Vlooienburg is gesitueerd, heeft Zoet passages toegevoegd, waarin hij enkele bekende tijdgenoten hekelt om de uitwassen in hun pseudo-davidjoristische opvattingen.

In 1649 voltooit Zoet zijn *Kornelia Bentivogli*, een dramatisering van een novelle van Cervantes, waarin hij een impliciete verwijzing naar de Vrede van Munster heeft toegevoegd. In dit nooit vertoonde blijspel presenteert Zoet in ‘zedige’ bewoordingen zijn nieuwe taalkundige opvattingen. Het woelen van de hartstochten speelt opnieuw een grote rol, maar kan nog net binnen de perken worden gehouden, waardoor er toch nog sprake is van een gelukkig einde. Nieuwe opvattingen over de toneelinrichting worden niet voorgesteld, eenheden van tijd en plaats zijn met enige moeite gehandhaafd, terwijl hij zelfs teruggегреpen heeft op de beproefde minderemanstoneeltjes en vertoningen.

Geheel opgebouwd uit vertoningen is Zoets spel *Hel en Heemel* over de Vrede van de Pyreneeën. Het is in 1659 in Den Haag opgevoerd onder de titel *De getemde Mars*, uitgebreid met door Zoet ontworpen balletten, alles overeenkomstig het concept van de *Vlaemsche Vrede-Vreught* van de Vlaamse auteur Jan Lambrechts. Met ‘tableaux vivants’ worden in een barokke overdaad, naast de liefelijke vrede en het Spaans-Franse huwelijk, de ondergane gruwelen en de lijdensweg in beeld gebracht, die het Vlaamse en Brabantse volk heeft moeten afleggen naar de uiteindelijke vrede. Wat betreft het aantal spelers, alsmede de in contemporaine gelegenheidsspelen vigerende gruwelsцenes, sluit Zoet met dit spel aan op het oudere zinnospel.

De nog aanwezige sympathie en eerbied voor de pas gekroonde Karel II in 1660 heeft Zoet aangezet tot het vervaardigen van *Vertoningen gepast op de Blyde en Staatcyrijke Inkoomste van d’Alderdoorluchtigste Majesteit Karolus de Tweede*. Dit barokke en enigszins gemanipuleerde overzicht van de Nederlands-Engelse betrekkingen is zijn laatste productie voor het toneel. De gedrukte uitgave ervan is door het gebruik van vele sententies ook te zien als een politieke embleembundel zonder gravures.

Uit lovende woorden voor een klucht van Adriaen de Leeuw uit 1668 blijkt nog eenmaal dat Zoets belangstelling voor het toneel niet is opgedroogd. Zijn denkbeelden daarover in vroeger jaren zijn dan wel niet expliciet overgeleverd, maar die gaven ongetwijfeld van een geheel andere intentie blijk, dan zijn nu geventileerde mening over het moreel functioneren van een klucht. Deze visie komt voort uit zijn latere ethisch religieuze overtuigingen.

3 Jan Zoet en de godsdienst

De religie heeft Jan Zoet, naarmate zijn leeftijd vorderde, steeds meer beheerst. Het ‘Jaer-liedt’ uit eind 1637 in het *Amsteldams Minne-beekje* bevat het vroegste getui-

genis van zijn religieuze opvattingen. Hij roept de mensen op de geboden van Christus boetvaardig te volgen, opdat Hij Nederland en zijn stadhouder zal zegenen in de strijd tegen Spanje. Na dit dringende verzoek lijkt zijn belangstelling voor godsdienstige zaken zich te beperken tot spot met de katholieke kerk en tot zijn bekering, waarvan hij in een gelegenheidsgedicht uit 1643 gewag maakt. Hoewel hij zich daarbij voor geen van de verschillende denominaties uitspreekt, lijken de religieuze voorkeur van veel mensen in zijn netwerk en zijn grote waardering voor de vredelievende doopsgezinde predikant Joost Hendricksz Zoets geloof een doperse inkleuring te geven. Na 1647 blijkt dat zijn opvattingen extremer zijn. Niet nader te traceren personen of groeperingen hebben hem op het spoor gezet van het davidjorisme. Voor zijn nieuw verworven inzichten maakt Zoet propaganda door een selectie van profetieën uit een liedbundel van David Joris te publiceren. Met behulp van deze *Prophetische Refereynen* (1647) schetst Zoet een beeld van het duizendjarig Rijk Christi dat in Nederland gerealiseerd zal gaan worden. Slechts voor de bekeerde, de 'geestelijke' mens, is dit Rijk aanstaande, waarin Zoet zich een voortrekkersrol toedient. Zijn spiritualistische gevoelens heeft Zoet verwoord in de *Geestelike Door-zigten*, die een forse correctie behelzen van Huygens 'schijn'-godsdienst in diens *Heilige Daghen*. Zoet dringt vooral aan op een algehele bekering, waartoe men Christus in zijn lijden onvoorwaardelijk en lijdzaam dient te volgen, zijn kruis te dragen, boete te doen en zichzelf te verloochenen. Om zich voor te bereiden op het komende millennium, creëert Zoet in navolging van David Joris alvast een nieuw, zeer vereenvoudigd Nederlands. Dat zal de enige taal worden in het komende Rijk van Christus, de taal van de Heilige Geest.

Zoets chiliastische denkbeelden vinden slechts onder enkelen enige weerklank; tijdens zijn verbanning verloopt zijn aanhang. De invloed van zijn spiritualistische en chiliastische opvattingen wordt in deze tijd wel in zijn gedichten merkbaar. Het door hem bezochte rariteitenkabinet van Jan Volkertsz ervaart Zoet, dankzij het aanschouwen van Gods wonderwereld, als een mystieke belevenis en de stadhouder is in Zoets visie meer dan ooit een door God gestuurde leider van Nederland en Verlosser in de eindtijd. Tijdens zijn ballingschap die tot 1657 duurt, laat Zoet, althans op papier, geen controversiële religieuze opvattingen rondgaan, maar vrij snel daarna verschijnt zijn grote godsdienstige hekeldicht, *'t Groote Visch-net*. Zoet onderkent machtswellust, schijnheiligheid en leugenachtigheid bij de grote kerkgenootschappen, maar ook onder de kleinere – waaronder de doopsgezinden – ziet hij vele gebreken, zoals onderlinge strijd en rigorisme. Voor waardering komen slechts die enkelingen in aanmerking, die spiritualistische denkbeelden koesteren en een verbond met God hebben gesloten. In zijn vredelievend slotwoord wenst Zoet dat iedereen gehoorzaam Christus zal volgen. Zijn irenische levenshouding houdt hij ook de krakelende doopsgezinden voor in zijn *Kristelike Kruispoort*. Hiermee verdedigt Zoet de spiritualistisch gezinde Galenus tegen de op diens val beluste confessionelen uit diens gemeente, die in 1664 uiteenvalt in 'Lammisten' en 'Zonnisten'.

Dichtende dopers en collegianten verzamelt Zoet in zijn herberg om aan de hand van vragen van ethisch religieuze aard het zedelijk leven van de mens te doorgronden en voorstellen tot verbetering te formuleren. Vragen en antwoorden zijn gebundeld en uitgegeven onder de titel *Parnassus aan 't Y*. Naast de grote waarde die men aan de bijbelse boodschap hecht en de nadruk op de spiritualistisch geïnterpreteerde navolging van Christus, die vooral door Zoet wordt aanbevolen, zijn ook invloeden van Coornherts ethica en Epictetus' *Tafereel van Cebes* onder de 'bentgenoten' merkbaar. Niet in alle zaken heerst er eensgezindheid. Opvattingen over polygamie leiden bijvoorbeeld tot een heftige polemiek. Duidelijker dan in de *Parnassus aan 't Y* uit Zoet zich over zijn godsdienstige opvattingen in zijn antwoorden op vragen van de Haarlemse 'Witte Angieren'. Zijn uitvoerig becommentarieerde afkeer van confessionele standpunten in diverse kerkgenootschappen besluit hij met een spiritualistische interpretatie van de wellevenskunst. Deze wordt door Gods genade aan de mens geschonken en intensieve beoefening ervan, gepaard gaande met ontberingen en boetedoening en vooral het dienen van Christus in 'Gelassenheit', leiden tot een 'zalig' leven waar geen armoede en onheil bestaat, maar slechts vrede heerst. Dat de mens door zijn zondige leven de ellende over zich afroept, zoals volgens een gedicht van Zoet de Terschellingens dienen te beseffen na de verwoesting van hun bezittingen door de Engelsen, is steeds meer in Zoets werken terug te vinden. Tot in zijn laatste dagen roept hij de mens op de zonden uit te bannen.

4 Jan Zoet en de politiek

Zijn gehele leven heeft Zoet met wisselende intenties commentaar geleverd op personen en gebeurtenissen van politiek belang. Aanvankelijk waren het alleen de Spaanse nederlagen die hem tot lofzangen inspireerden. Hij wijdde aan de overwinning bij de Schenkenschans in 1636 een toneelstuk en schreef vijf grote gedichten naar aanleiding van de slag bij Duins. Door Zoets barokke taalgebruik neemt de zege van Tromp grootse proporties aan. Met gebruikmaking van bijbelse parallellen wordt die toegeschreven aan de hulp van God die aan de zijde van Nederland gedacht wordt in de strijd tegen de Spaanse tirannie. Daarnaast bespot Zoet in boertige taal de nederlaag van de Spanjaarden, door zich in de wereld van het katholieke geloof te verplaatsen en met behulp daarvan de Spaanse leugens over een overheersing van Nederland te ontmaskeren. Verheerlijking van Nederlandse overwinningen tegenover het etaleren van een wrede vijand zullen veel voorkomende ingrediënten blijven in Zoets politieke dichtwerk. Dat is vaak te vinden op rijmprenten. Zoets eerste politieke rijmprent betreft eveneens de slag bij Duins. Vervolgens gaven in 1641 twee huwelijken van Oranjetelgen uit 1641 – waarvan één een voorbarige optie zou blijken te zijn – Zoet samen met een graveur de gelegenheid om in woord en beeld propaganda te maken voor de politieke ambities van Frederik Hendrik. Diens langzamerhand tanende roem probeert Zoet weer op te

vijzelen in zijn *Oranjens Zeege-krans* op de overigens niet zo glorieuze verovering van Hulst.

Samen met de fraaie prent van Van de Passe draagt Zoets lofzang op de heldendaden van de Nassaus de overtuiging uit dat Frederik Hendrik het gehele land, ook het weerspannige Amsterdam, wil beschermen en het naar de vrede zal leiden. Vreugde, spot, maar ook bezorgdheid over een te invloedrijk wordend Frankrijk beheersen zijn 'Beerinnevangst', een gedicht op de inname van Duinkerken door de Fransen in 1646. In diezelfde tijd wijst Zoet in zijn 'Stroppeklacht' op de voor het volk zo nadelige gevolgen van de alom heersende klassenjustitie. De ellende onder het volk en het gebrek aan aandacht voor hun situatie bij de politici zullen vaker een onderwerp zijn in Zoets politieke gedichten. Een voorbeeld ervan is te lezen in zijn navrante gedicht 'Duitslands Oorlogswee'.

In een rijmprent voor de Vrede van Munster schildert Zoet geen oorlogstaferelen of persoonlijke heldendaden, maar bezingt hij de overwinning die de allegorische figuren Liefde en Eendracht hebben geboekt op de gruwelijke Nijd en Oorlog. Deze generaliserende houding laat hij varen in zijn commentaar op de onthoofding in 1649 van Karel I van Engeland. Zoet schaart zich kritiekloos achter het beleid van deze Stuart, zoals onder meer uit zijn *Vorstelijke-Lijk-staasy* blijkt. Karels dood veroorzaakt onrust en ellende onder het volk. Zoets keuze voor de monarchale staatsvorm komt ook duidelijk tot uiting in zijn hekeldichten op staatsgezinde personen, onder wie de vermoorde Doreslaer. Als Willem II in 1650 zijn omstreden aanslag op Amsterdam uitvoert, loopt Zoets Oranjeliefde averij op. Aan de andere kant zal zijn bedekte kritiek in 't *Hollandts Rommelzootje* (1650) op de inhaligheid en machtswellust van de burgemeester Bicker – ondanks zijn pluimstrijkerij in de *Palm-kroon* – tot zijn ballingschap leiden. Het onverwachte sterven van Willem II in 1650 betreurt Zoet in barokke clichés, maar de geboorte kort daarop van de volgende Willem vestigt zijn Oranjeliefde definitief en zonder voorbehoud. In hem ziet Zoet de toekomstig stadhouder, die naar het voorbeeld van illustere bijbelse voorgangers niet alleen de grootste monarch zal worden, maar ook Verlosser in de eindtijd.

Voorlopig staat de werkelijkheid echter haaks op deze visionaire, profetische beelden, want de staatsgezinden krijgen de macht in handen. Zij worden geconfronteerd met de Engelse agressie. Deze wijt Zoet aan de ambities van Cromwell, die volgens zijn hekeldichten op de 'Staartmannen' worden gevoed door louter staatzucht en hoogmoed, gepaard gaande met roofzucht. Daardoor lijdt niet alleen het Nederlandse volk, maar ook het Engelse. Met enige versluiering van de werkelijke situatie prijst hij op een rijmprent de overigens matige resultaten van de Oranjegezinde Maerten Tromp. Zoets uitgesproken partijdigheid vertoont een niet mis te verstane propagandistische inzet. In 1656 voorspelt hij in een groot gedicht voor Willem III dat er voor deze jonge Oranje een belangrijke staatkundige toekomst is weggelegd. In andere gedichten wijst Zoet op het gevaar dat volgens hem 's lands veiligheid loopt door het slechte beleid van De Witt. In 1659 maakt hij weer propa-

ganda voor Willem die dan in Leiden gaat studeren, door opnieuw te wijzen op diens gouden toekomst. De Vrede van de Pyreneeën biedt Zoet de mogelijkheid met zinnebeeldige figuren zijn afkeer van oorlogen uit te drukken. Hier kiest hij geen partij, maar schrijft de ellende die het volk ondergaan heeft toe aan de uit de hel afkomstige Staatzucht, Geweld, Moord en Oorlog. In het verlangen naar vrede sluit Zoet aan bij de stemming in het vaderland.

Verwachting van een duurzame vrede met Engeland spreekt uit Zoets *Vertoningen* in 1660 voor de pas gekroonde Karel II, waarin gewezen wordt op de goede betrekkingen tussen beide landen in het verleden. Enkele jaren later moet Zoet in zijn *Bedrogen Hoop* een verslechterend politiek klimaat constateren. Tevergeefs stelt hij oplossingen als lijdzaamheid en een deugzaam leven voor. Met barokke lofzangen voor Johan Maurits en Willem voert Zoet opnieuw propaganda voor Oranje. Het optreden van de gebroeders De Witt wordt gehekeld en Karel II krijgt vanwege zijn staatzucht een zware aanval te verduren. De triomf die de gebroeders De Witt met de tocht naar Chatham behaalden, waardeert Zoet daarentegen, net als een menigte andere dichters, maar spaarzaam voor zijn doen, en met gebruikmaking van bekende allegorische figuren. Uiteindelijk is de overwinning volgens hem te danken aan God en Zoet verwacht dat de beide volkeren weer broederlijk samen kunnen leven. Ter gelegenheid van de nieuwe vrede ontwerpt Zoet een penning, die echter voor politieke commotie zorgt. In zijn lofzang op de Vrede van Breda in 1667 uit Zoet zich opnieuw in generaliserende termen. Hij wijt de oorlog zonder partijen te noemen wel aan staatzuchtige gevoelens, maar bovenal aan een gebrek aan oprechte liefde voor God.

Met nog meer clichés dan vroeger verheerlijkt Zoet Willems deugden, voor het laatst bij het bezoek van de jonge stadhouder aan Amsterdam. In hetzelfde jaar vindt de moord op de gebroeders De Witt plaats. Zoet vindt, zoals uit zijn *Ydele Vlucht* blijkt, dat zij wel op een vreselijke manier om het leven zijn gekomen, maar dat zij hun ondergang aan zichzelf te wijten hebben. Cornelis de Witt beschuldigt hij bovendien van hooghartigheid en hebzucht. De Franse inval in 1672 heeft Zoet niet meer tot markante uitspraken kunnen inspireren.

5 Besluit

Het zal aan het einde van deze studie duidelijk zijn dat het meer dan de moeite waard was het werk van Jan Zoet van het stof te ontdoen en vele misverstanden over zijn leven weg te nemen. Door de vele retouches aan zijn beeld kon, voorzover mogelijk is, na driehonderd jaar de ware Jan Zoet gepresenteerd worden.

Deze herontdekking en herwaardering van Jan Zoet betekenen niet dat er een plaats op het erepodium van de grote auteurs uit de zeventiende eeuw voor hem ingeruimd moet worden. Een eervolle plek onder de schrijvers van het tweede garnituur komt hem zeker toe. Het grootste deel van zijn toneelstukken, hekeldichten,

politieke lofzangen, godsdienstige gedichten en prozawerken bevat een overdaad aan interessante stof verpakt in een doorgaans zeer goed leesbare, boertige en barokke stijl. Zijn gedachten mogen dan de diepgang van die van zijn tijdgenoten als Hooft, Huygens en Vondel missen, de vormgeving blijft op zijn minst de moeite waard. Zoets kracht ligt vooral in de vertelkunst, waarbij hij stilistisch het spoor van Jacob Cats volgt. Voor een geringer maar niet minder substantieel deel zet hij al zijn talenten aan het werk om de mens over te halen tot een deugdzamer leven, waarin de navolging van Christus centraal staat.

Het soms nijpende gebrek aan detailstudies heeft met zich meegebracht, dat slechts geringe aandacht kon worden besteed aan sommige hekeldichten en uitgaven in boekvorm die beter zouden verdienen. Aan Zoets narratieve talenten zou zonder meer recht gedaan worden, als er afzonderlijke, geannoteerde tekstuittgaven zouden komen. In dat kader verdienen vooral *Hedensdaaghsche Mantel-eer*, *Maagden-baak* en *Wintersche Avonden* aanbeveling. Het zou bovendien de moeite waard zijn in een eveneens geannoteerde uitgave van een selectie uit de postuum verschenen *Digt-kunstige Wercken* fraaie specimina van de poëzie van Jan Zoet te presenteren aan een ruimer publiek.